

MEDEDELINGEN DER KONINKLIJKE NEDERLANDSE
AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, AFD. LETTERKUNDE
NIEUWE REEKS – DEEL 44 – No. 8

BETEKENIS IN
LINGUÏSTISCH PERSPECTIEF

E.M. UHLENBECK

ISBN 04448 5540 8

UITGESPROKEN IN DE VERGADERING
VAN 8 DECEMBER 1980

I. INLEIDING

In de laatste twintig jaar is een steeds meer aanzwellende stroom van publikaties ontstaan over semantiek, die de linguïst – zeker tegenwoordig – niet meer ongelezen mag laten. Immers, in de taalwetenschap wordt de studie van het semantisch taalaspect wederom als een linguïstische opgave erkend. De dagen van Joos, die de semantiek een taak achtte voor de sociologie (Joos 1950: 701), die dagen liggen gelukkig definitief achter ons. Hoe pluriform de taaltheorie tegenwoordig ook is, althans op één punt schijnen haar beoefenaars het eens te zijn: semantiek is deel van de linguïstiek en taalbeschrijving moet – hoe dan ook – mede semantische beschrijving inhouden.

Hiermede is allermint gezegd dat semantiek thans een bloeiende tak van de taalwetenschap is geworden, die zich ver verwijderd heeft van de toestand van onwetendheid waarin zij zich volgens Weinreich nog anno 1960 bevond (Weinreich 1963: 114). Integendeel: de situatie is nog steeds onbevredigend en de vooruitgang is traag. De oorzaken hiervan zijn gelegen deels in de linguïstiek zelf, deels daarbuiten, nl. in de taalstudies die niet door vaktaalkundigen maar door filosofen, logici, psychologen en anderen worden ondernomen.

Binnen de linguïstiek zijn er in de tot het begin van de 70er jaren dominante transformationeel-generatieve theorie drie grondtrekken aan te wijzen die vruchtbaar semantisch onderzoek in de weg hebben gestaan.

De eerste hiervan is de gedachte dat iedere zin gekarakteriseerd zou zijn door twee uiteenlopende structuren, nl. een oppervlakte- en een diepte-structuur. Het werd geacht de taak te zijn van de syntaxis of precieser: van de syntactische regelcomponent, om deze beide structuren waartussen – ik herhaal – slechts een zeer indirect verband werd aangenomen, aan elkaar te relateren. Zoals men het in talrijke inleidingen op tgg-grondslag pleegt te stellen: een grammatica is een systeem van regels dat klankvormen en begrippen paarsgewijs verbindt. In deze opvatting staat de syntactische component centraal. Zij genereert de oppervlakte- en diepte-structuur; de fonologische en de semantische component die beide deze syntactische component flankeren, zijn slechts gedacht als interpretatieve componenten of, zoals ik het vroeger wel metaforisch uitdrukte: zij moeten de abstracte, syntactische structurele ruggegraat bekleden met resp. fonisch en semantisch vlees en bloed. Deze opvatting kan men monolithisch noemen, en wel omdat zij slechts aan één type eenheden een centrale positie toekent, nl. aan de zin. In overeenstemming hiermee definieerde Chomsky dan ook van het begin af taal als een (oneindige) voorraad zinnen.

Voor de semantiek heeft deze conceptie het bezwaar dat zij de eenheid

die het meest belangrijke stuk semantisch gereedschap vormt waarover een spreker beschikt, nl. het woord, uit het oog verliest en het heeft dan ook tot 1975 geduurd voordat Chomsky ingezien heeft dat geen semantiek mogelijk is zonder een theorie van de woordbetekenis (Chomsky 1975: 85). Men kan dit bezwaar algemener formuleren. Juist omdat het de syntactische dieptestructuren waren die door de semantische component werden geïnterpreteerd, vatte de gedachte post dat er zoiets bestond als een wereld van begrippen, van betekenissen zo men wil, los van hun fonische vormen, die immers slechts via de oppervlaktestructuur konden worden geïnterpreteerd door de fonologische component. Dit betekende dat men in wezen brekend met de Saussureaanse opvatting van taal als teken, moeilijk veel aandacht kon hebben voor de zeer verschillend geaarde semantische bijdragen die juist de verschillende taalelementen binnen de zin kunnen leveren.

Een tweede grondtrek van de Chomskyaanse linguïstiek die semantisch onderzoek bemoeilijkte, was de overtuiging dat een descriptief adequate grammatica tegelijk een volledige karakterisering van de taalvaardigheid, van de *competence* van de *native speaker* had te zijn. De linguïstiek werd geacht een mentalistisch doel te hebben: het leren kennen van een individueel-psychisch vermogen, waarvan men bovendien aannam dat dit langs een directe, nl. een soort intuïtieve, introspectieve weg kon worden onderzocht en dus niet langs de omweg van het feitelijk gebruik dat mensen van hun taal maken. Daarbij gold de overweging dat in dit feitelijk gebruik nog andere dan talige factoren een rol speelden, waardoor het als het ware verontreinigd, geen zuivere afspiegeling van de taalvaardigheid kon zijn. Dit naar binnen gericht zijn, nl. op een mentaal doel, en omgekeerd: dit afgewend zijn van wat zich in het communicatieve taalgebruik afspeelt, was voor de semantiek ongelukkig. Weliswaar moest men althans in theorie al spoedig een semantische component in het descriptieve mechanisme opnemen, aangezien de taalvaardigheid duidelijk ook semantische taalvaardigheden insluit, maar van semantisch onderzoek kwam binnen deze theoretische conceptie niet veel terecht. De voorstellen van Katz en Fodor (1963) voor de inrichting van een semantische component waren een tijd lang de enige, en hun tekort werd spoedig allerwege ingezien. Een andere strategie werd nu voorgesteld om aan de studie van het taalgebruik, van *performance*, te ontkomen. Deze bestond uit een poging het van Charles Morris afkomstige onderscheid tussen semantiek en pragmatiek in te voeren, waarbij dan aan de pragmatiek zou toevallen de studie van feitelijke taaluitingen, van *utterances*, terwijl dan voor de semantiek kon overblijven de semantische karakterisering van zinnen, d.w.z. van de eenheden die deel uitmaken van het abstracte taalsysteem. Men kon dan als linguïst de studie van de pragmatiek aan anderen overlaten, een strategie die een opvallende overeenkomst ver-

toont met die van Joos die ik in het begin noemde. In feite betekende dit dat alle verschijnselen, bekend of minder bekend, die moeilijk waren te verantwoorden binnen de conceptie van een abstract taalsysteem, buiten de linguïstiek werden geplaatst. Bar-Hillel noemde pragmatiek dan ook wel de *waste basket* waarin alles ging wat men kwijt wilde omdat men er geen raad mee wist. Men zou deze reductionistische strategie die tot een arbitraire uitholling van het semantisch taalaspect leidde, ook in Saussureaanse termen kunnen formuleren. Men kan dan zeggen dat men *coûte que coûte* trachtte een volstrekte scheiding te bewaren tussen *langue* en *parole*, tussen het instrument en het gebruik van het instrument, daarbij geen acht slaande op het feit dat Saussure gewaarschuwd had dat deze *langue-parole*-onderscheiding reeds vervaagt als men het terrein van de syntaxis betreedt (Godel 1957: 82). Voor de studie van het semantisch taalaspect geldt dit nog sterker. De *langue-parole*-distinctie is slechts goed te maken daar waar de taalstructuur voor de taalgebruikers dwingend is, d.w.z. in de fonologische en gedeeltelijk in de morfologische en syntactische systematiek. Zij vormt echter een belemmering, wanneer het onderzoek zich richt op de produktieve en creatieve aspecten, waarmee men nu juist bij de semantiek in aanraking komt.

Een derde grondtrek van de klassieke Chomskyaanse theorie die niet congeniaal was voor semantisch onderzoek, is de symmetrische opzet van het descriptieve mechanisme. Aan de fonologische en aan de semantische component werd eenzelfde rol toegedacht: beide hadden zij syntactische structuren te interpreteren. Daardoor werden er twee onjuiste suggesties gewekt, nl. die van de isomorfie van het fonologische en het semantische en die van de toepasselijkheid van dezelfde onderzoeksmethoden op beide terreinen. Met name de analyse in zgn. onderscheidende kenmerken, van *distinctive features*, die in de fonologie haar vruchtbaarheid heeft bewezen, laat juist geen zinvolle toepassing toe op het zo anders gearde semantische taalaspect. De veronderstelling van symmetrie heeft de studie van de semantiek in een verkeerde richting gestuurd.

Terwijl binnen de linguïstiek zoals deze zich in de laatste twintig jaar ontwikkelde, factoren zijn aan te wijzen die vooruitgang in semantisch opzicht tegenhielden, verloren de semantische beschouwingen die in grote gevarieerdheid buiten de eigenlijke vaklinguïstiek met andere dan zuiver linguïstische doelstellingen werden ontwikkeld, veel van hun waarde, doordat zij gebaseerd waren op onvoldoende linguïstisch inzicht in hoe taal in een taalgemeenschap functioneert, en veelal ook op een te weinig gearticuleerde linguïstische theorie.

In dit inleidend deel van mijn voordracht kan ik slechts zeer in het kort deze kritiek adstrueren. Er bestond en er bestaat nog steeds een naar mijn overtuiging weinig gelukkige gedachte dat semantiek een zaak is voor logici, weinig gelukkig omdat juist logici vaak een onjuiste appreciatie

hebben van essentiële kenmerken van taal en taalgebruik. Laat ik dit illustreren met enige zinnen afkomstig uit recente publikaties. Volgens Von Kutschera zijn de volgende zinnen grammaticaal welgevormd, maar betekenisloos:

1. Der Mond lacht.
2. Odysseus is now shaving himself.
3. All of John's children have red hair
(if John does not have any children).

(Von Kutschera 1975: 156).

De auteur voert geen argumenten aan voor deze uitspraak. De twee linguïstische misvattingen die hier in het spel zijn, zijn de volgende:

(1) Von Kutschera gaat voorbij aan het feit dat zinnen altijd worden gebruikt in een bepaalde context en situatie. Voegt men deze toe, dan kost het niet de minste moeite om de maan ook in het Duits te laten lachen, Odysseus zich (bijv. in een toneelstuk) te laten scheren, John in plaats van echte kinderen toegewijde studenten te laten hebben zodat deze vervolgens metaforisch als *kinderen* kunnen worden aangeduid.

(2) Von Kutschera neemt ten onrechte aan dat hij in staat is, bovendien nog zonder onderzoek, oordelen (hier een oordeel van betekenisloosheid) uit te spreken over wat hij noemt *expressions in natural language*, alsof een spreker zich slechts even hoeft te bezinnen om de enorme verscheidenheid van situaties te overzien waarin een bepaalde uiting passend kan optreden.

Op het internationale linguïstencongres te Wenen besprak Vasiliu de volgende zinnen:

4. The cat is a fish.
5. The cat is reading the newspaper.
6. The cat is eating an apple.
7. The cat is eating a well-formed sentence.
8. The green cat is eating a mouse.
9. The cat looks at the round square.
10. All round squares are green.
11. Colourless green ideas sleep furiously.

(Vasiliu 1978: 28).

Uit het commentaar dat hij bij deze zinnen gaf, bleek dat afgezien van de reeds bij Von Kutschera aangewezen misvattingen die zich ook bij hem voordeden, Vasiliu niet inzag dat er linguïstisch combinatoire vrijheid bestaat, een vrijheid die nooit ingeperkt wordt door logische contradictie of feitelijke onwaarschijnlijkheid. Natuurlijk is het waar dat een kat

biologisch geen vis is, dat een kat geen krant kan lezen, zelden een appel zal eten en zeker geen welgevormde zin, maar *linguïstisch* is dit irrelevante wijsheid. Afgezien van het feit dat met enige fantasie situaties en omstandigheden te bedenken zijn waarin deze zinnen gezegd zouden kunnen worden, wordt hier de universele eigenschap van de syntactische produktiviteit genegeerd.

In een in bepaalde opzichten waardevolle studie doen Bartsch en Vennemann een uitspraak waaruit nog een ander manco blijkt. Zij stellen tegenover elkaar de volgende twee dialogen waarvan de een *valid* zou zijn, de andere *invalid*:

A. John is not married.	C. John is married.
B. No! He is a bachelor.	D. No! He is a bachelor.

(Bartsch en Vennemann 1972: 24–25)

De uitspraak dat het A–B-dialogeje *invalid* zou zijn, is een observationele semantische fout. Het is heel goed mogelijk dat B het antwoord van A corrigeren wil door op te merken dat *John* niet slechts op dit moment nog niet getrouwd is, maar een echte vrijgezel, een vrijgezel in hart en nieren is. *Bachelor*-zijn en niet getrouwd zijn kunnen, maar behoeven niet synoniem te zijn, en zijn dat ook niet als het hier betrof een dialoog die werkelijk had plaatsgevonden. Er is evenwel nog een andere misvatting, nl. met betrekking tot de taak van de semantiek, een misvatting die men ook bij anderen aantreft, nl. de gedachte dat de linguïstiek en met name de semantiek ook zou moeten verantwoorden *human reasoning* met behulp van taal. Ook daar ziet men niet in dat taal in dit opzicht eveneens neutraal is. Een jongen zegt tegen zijn vriendje: *de zon draait toch om de aarde, omdat mijn grootvader dat zegt*. Op het gebruik van *omdat* is uit astronomisch en logisch gezichtspunt wel het een en ander af te dingen, maar niet uit linguïstisch gezichtspunt. De regels voor het gebruik van de conjunctie zijn hier in acht genomen, en meer behoeft de *taalkundige* niet te constateren. Of het gelegde causale verband materieel in orde is, gaat hem niet aan.

Wat betreft het ontbreken van een solide theoretische fundering, dit constateert men met name in vele studies van de zgn. Ordinary Language Philosophers, de Oxford-groep, die vooral door Wittgenstein beïnvloed, onder aanvoering van Ryle en Austin zeer veel over Engels taalgebruik heeft gepubliceerd met het doel de listen en de lagen die de taal aan het geldig redeneren legt, bloot te leggen en daardoor onschadelijk te maken. Hoewel men bijvoorbeeld bij Austins uiteenzetting over de woordbetekenis en bij zijn taaladaadtheorie, met mevr. Siertsema (1972), een aantal vraagtekens moet plaatsen, wordt men anderzijds getroffen in verschillende publikaties door juiste en fijnzinnige linguïstische observaties, die echter door het ontbreken van een adequaat theoretisch kader, op zichzelf blijven staan en daardoor toch verloren dreigen te gaan. Zo heeft Ryle in zijn bekende, ten onrechte door Warnock bekritiseerde artikel over *Ordinary*

Language (1953) bewezen een treffend juist inzicht gehad te hebben in de verhouding tussen woord en zin. En zo heeft Strawson in zijn evenzeer bekend geworden opstel *On Referring* (1950) van heel wat zuiverder taalkundig inzicht blijkt gegeven met betrekking tot de befaamde zin *The king of France is bald* dan zijn beroemde opponent Russell.

In de situatie zoals deze hier kort is geschetst, is de laatste jaren een duidelijke kentering opgetreden. Zoals ik al bij andere gelegenheden heb opgemerkt (Uhlenbeck 1978), is binnen de linguïstiek veel veranderd. De eenzijdigheden van de Chomskyaanse opvattingen worden aan de kaak gesteld. Zo is het sociale taalaspect dankzij de sociolinguïstiek van Labov, Hymes en anderen weer in het centrum, misschien zelfs te veel in het centrum van de belangstelling komen te staan. De taalkunde is ook realistischer geworden: zij krijgt weer aandacht voor talen, zou men ietwat paradoxaal kunnen zeggen, en kijkt verder en daardoor ook dieper dan het Amerikaans Engels. Fundamenteler is misschien dat de aandacht voor de studie van het taalgebruik sterk is gegroeid, men kan zeggen: hand in hand met de kritiek op vrijwel alle leerstukken van de tgg. In nog geen 15 jaar heeft zich in de Verenigde Staten een wijziging in het theoretisch klimaat voorgedaan die ik in 1965 wel hoopte, maar die ik toen nauwelijks voor mogelijk hield. Het werk van taalfilosofen als Grice, Strawson en Searle waarin het communicatief functioneren van taal object van onderzoek is, heeft ook binnen de linguïstiek weerklank gevonden. Het semantisch onderzoek dat voorts onder de benaming Artificial Intelligence wordt bedreven (Schank en Abelson 1977, Winograd 1977), is eveneens gericht op de studie van het taalgebruik waarvan men de in het spel zijnde semantische mechanismen tracht te ontdekken. Daarentegen is wat men truth-conditional semantics noemt, korte tijd in de mode gekomen door Davidsons linguïstisch naïeve opstel van 1967 over Waarheid en Betekenis, op de achtergrond gekomen, gelukkig, omdat het hier, niet alleen naar mijn mening, een steriele benadering betreft. Strawsons fundamentele kritiek (Strawson 1971), helaas door iemand als Ruth Kempson, voorstandster van deze semantiek om onbegrijpelijke redenen genegeerd (1975, 1977), heeft dit helder in het licht gesteld. In de semantiek gaat het principieel niet om *truth*. Zoals Lyons onlangs heeft opgemerkt: de fout is dat men tracht *to propositionalize and objectify what is inherently non-propositional and subjective* (Lyons 1978: 20).

Hoewel er dus reden is om de stand van zaken nu met wat meer optimisme te bezien, blijft voor het ogenblik nog juist, wat Maurice Gross vijf jaren geleden schreef, nl. dat de studie van de semantiek nog steeds een geheel open gebied is (Gross 1975: 390). Ook Lyons' Weense rede wijst in deze richting, en het lijkt mij daarom aantrekkelijker om in plaats van een overzicht te bieden van allerlei aanzetten tot semantiek, hier de inzichten voor te dragen die ik thans bereikt heb, voortbouwend op het

werk van Pos, Reichling en Bühler, en mij afzettend tegen dat van vele anderen. Daar het semantische – ik zal deze vage term uiteraard specificeren – deel is van het meer omvattende fenomeen taal, zijn mijn semantische inzichten ingebed in een ruimer linguïstisch kader, waarvan enkele trekken zich al uit deze inleiding laten raden. Ik dien daarom eerst – al is het summier – in te gaan op dit kader, om zo de weg vrij te maken voor de bespreking van die semantische onderscheidingen die naar mijn overtuiging onmisbaar zijn. Aan het slot wil ik dan nog enige conclusies formuleren.

II. ALGEMENE GEZICHTSPUNTEN

Het object van de taalwetenschap heeft een eigenschap waardoor het zich onderscheidt van het object der natuurwetenschappen. De taalkunde richt zich namelijk op gegevens die eerst voor objectieve bestudering vatbaar worden nadat zij verstaan zijn op een ander, subjectief kennisniveau, en wel op het niveau van het taalgebruik. Van onbegrepen taaluitingen is geen wetenschappelijk onderzoek mogelijk. Zoals Bazell reeds inzag: het ruwe materiaal dat de grondslag vormt voor de taalkundige analyse, is alreeds geïnterpreteerd materiaal (Bazell 1953: 96). Niemand heeft evenwel dit fundamentele inzicht scherper beseft, niemand heeft dit ook beter geformuleerd dan ons vroegere Akademielid Hendrik Pos. In een door Jacob onlangs nog met warme instemming genoemd (Jacob 1976: 82–84) opstel in de *Revue internationale de philosophie* heeft Pos het thema ontwikkeld van de betrekking tussen de objectieve kennis die het resultaat is van wetenschappelijke observatie en het subjectieve bewustzijn van taal, dat de mens qua spreker en hoorder heeft en dat aan deze objectieve kennis noodzakelijk voorafgaat. Als linguïst moeten wij nooit de navelstreng doorsnijden die ons verbindt met deze subjectieve kennis. Of zoals Pos heeft gezegd: *l'éclaircissement méthodique de l'expérience vécue de la conscience préscientifique sera toujours le point de départ de la science du langage* (Pos 1939: 149).

Deze kennis van de taalgebruikende mens draagt, zoals Pos benadrukt, een absoluut karakter. Zij sluit in de overtuiging door spreker en hoorder gedeeld, dat wie spreekt iets – wat dan ook – met zijn spreken *wil* en, belangrijke toevoeging, dat hij tevens aanneemt dat de persoon tot wie hij zich richt, in staat is dat wat hij wil, op te maken uit wat het tot hem gesprokene hem op dit moment en in deze situatie aan informatie biedt. Ik heb dit beginsel genoemd (Uhlenbeck 1976, 1978) het *make-sense*-beginsel. Spreken en horen zijn intentionele handelingen die zoals o.a. Ducrot terecht aangeeft (Ducrot 1972: 2), steeds transiënt zijn, d.w.z. handelingen op een ander gericht. Wat deze subjectieve kennis óók insluit, is de wetenschap dat deze handelingen van spreker en hoorder als regel met succes worden bekroond. Wat de spreker beoogt met zijn spreken bereikt de hoorder. Alle samenlevingen in heden en verleden zijn slechts mogelijk

door het succesvol functioneren van een taal. Het maakt coöperatie, arbeidsverdeling zowel als bestuur en onderwijs mogelijk. Dit welslagen van deze intentionele op de ander gerichte menselijke handelingen, vanzelfsprekend en probleemloos voor de taalgebruikende mens, is voor de wetenschappelijke reflectie een raadselachtig gegeven. Het is voldoende om te wijzen op de verscheidenheid der intenties die de mens tot spreken drijven, op de verscheidenheid van hetgeen men de ander sprekend wil laten weten of ten aanzien van de ander wil, en tenslotte op de verschillen die er bestaan tussen de deelnemers aan dit reciproke spel van spreken en verstaan.

Toch is het mogelijk om althans in algemene zin een antwoord te geven op de voor de taalkunde centrale vraag hoe het komt dat als regel taal succesvol communicatief functioneert. De verklaring ligt deels in de aard van het proces van spreken en verstaan, deels in de inrichting van het gesprokene zelf.

Wat spreken en verstaan betreft: het meest fundamentele dat hierover te zeggen valt is dat zij menselijke activiteiten zijn die niet in zichzelf besloten zijn, maar rusten op en gebruik maken van de feitelijke praktische kennis die de leden van een taalgemeenschap van hun samenleving zelf hebben en van de personen die daar deel van uitmaken. Deze kennis, geenszins voor een ieder gelijk in diepte en omvang, steeds aan verandering onderhevig, wordt in het proces van spreken en verstaan gemobiliseerd in wisselende mate. Spreken is allermint het zenden van gecodeerde boodschappen, zonder enige égard voor wie de boodschap opvangt, zoals vuurtorens hun informatie als het ware rücksichtslos uitzenden, onverschillig of schip of vliegtuig aanwezig is of in hun boodschap geïnteresseerd. Neen: de spreker spreekt vanuit een fonds van kennis en hij richt zijn spreken zo in, dat hij de verwachting koesteren kan dat zijn partner uit de linguale informatie van het gesprokene en uit de extralinguale kennis waarover hij beschikt, kan opmaken wat hij, de spreker, hem had willen zeggen. Korter gezegd: verstaan is een proces van *inference* en dat levert voor de semantiek een eerste onderscheiding op, die bovendien ook een belangrijk probleem stelt, nl. het onderscheid tussen de informatie die direct voortvloeit uit het gesprokene zelf en het eindresultaat van het inferentiële, interpretatieve proces. Een belangrijke consequentie van het hier met weglating van alle bijkomstigheden en mogelijke complicaties geschetste proces, is dat het gesprokene als regel ondergespecificeerd kan zijn. Met weinig taal kan men heel wat. Het is – gelukkig – niet nodig voor communicatief succes om aan alles wat wij willen zeggen ook afzonderlijke taalvormen te laten beantwoorden. De hoorder, casu quo de lezer, vult wel aan, maakt wel de juiste inferenties. Hierop is de inrichting van taal als het ware gebouwd. Het is de samenwerking met extralinguale kennis die in de eerste plaats, maar lang niet uitsluitend, verantwoordelijk is voor het feit dat de taal in zulke oeverloze verscheidenheid van situaties

kan functioneren. Wie dat wil beseffen, kan dat misschien het beste doen middels enige gevallen waarin de schrijver zich van de meerzinnigheid niet bewust was. In de *Los Angeles Times*, een soort Californische Telegraaf, stond een aantal jaren geleden een bericht dat aldus begon: *Vatican sources report: limited use of the pill recommended to the Pope*, daarbij doelend, niet op een gebruiksadvies aan de paus, maar op een raad aan de paus ten gunste van beperkt gebruik door katholieken. Een tweede Engelse zin, op Cleopatra betrekking hebbend, laat door het erin voorkomende woord *prone* een eveneens onbedoelde, maar minder gepaste interpretatie toe: *Cleopatra was rarely prone to argue*. Terwijl sommige sprekers en schrijvers, maar vooral makers van reclameteksten, dergelijke meerzinnigheden bewust exploiteren, blijft het opvallend hoe vele linguïsten en logici vaak met weinig speelsheid en werkelijkheidszin gezegend, de linguïstische waarheid onvoldoende doorzien van de aloude zegswijze dat een goed verstaander aan een half woord genoeg heeft.

Ondertussen is het dit halve woord, d.w.z. de inrichting van het gesprokene, waarop thans de aandacht moet worden gericht. Het blijkt dat het spreekwoord hier de plank linguïstisch finaal mis slaat. Het lijkt nl. geen twijfel dat het gesprokene altijd en overal gebouwd is op een dualistisch schema, d.w.z. op de coöperatie van twee verschillend gearde entiteiten: woorden en zinnen. Daarbij is vanuit de spreker gezien het woord vóór de zin. Hij kiest niet zinnen uit een bepaald repertoire van zinnen, maar maakt zinnen met behulp van woorden die hij tot zijn beschikking heeft, daarbij te werk gaande volgens de morfologisch-syntactische gebruiksregels die hij geleidelijk aan en lang niet noodzakelijk volledig, heeft leren beheersen. De zin is altijd en overal gekenmerkt door twee dimensies: een musische en een fatische. De musische dimensie, de zinsintonatie, is materieel-fonisch gesproken een al of niet in geledingen gestructureerd geheel van verschillen in toonhoogte en duur, dat een ingewikkeld kluwen van functies vervult. Zij moet op deze plaats in mijn betoog onbesproken blijven, al kan ik niet nalaten op te merken dat het juist deze musische dimensie is die in de Chomskyaanse conceptie van de zin ontbreekt en die ook veel roet in het eten gooit van hen die een semantiek/pragmatiek-onderscheiding voorstaan.

Binnen de fatische dimensie vindt men het woord en in de meeste gevallen meer dan één. Woorden zijn entiteiten met drie eigenschappen. Zij hebben een vaste, klinkende vorm, zij laten verbinding toe met andere woorden tot grotere gehelen, en zij hebben ook betekenis. Nu is er over deze formulering „woorden hebben betekenis” nogal wat inkt gevloeid. Wat met deze uitdrukking hier bedoeld wordt is niet anders dan dat woorden tekens zijn, d.w.z. dat zij geen lege vormen zijn, maar taalvormen, en wel vormen waarin naar wij nog zullen zien, uiteenlopende soorten gebruikskennis liggen besloten, voor gebruik gereed. Ook de zin kan als een teken beschouwd worden. Het is een maaksel ad hoc, waarin

de componenten – zoals ik in de paragraaf aan semantiek gewijd nader zal uitwerken – verschillende kennisbijdragen leveren: cognitieve informatie voornamelijk maar niet uitsluitend door de woorden zoals zij in de zin tot grotere gehelen zijn gegroepeerd, emotioneel-affectieve en personale informatie voornamelijk maar niet uitsluitend door de musische component, en voorts informatie omtrent de presentatie en opbouw van de cognitieve informatie, en sociale informatie die de hoorder beide zowel uit de musische als uit de fatische component kunnen toevloeden. Ook als men de paralinguale verschijnselen buiten beschouwing laat die in grote verscheidenheid het gesprokene vergezellen, dan is het reeds duidelijk uit deze zeer globale karakterisering dat de zin als gebruikseenheid een fijnzinnig instrument is. Tevens is duidelijk dat de betekenis van de zin als geheel, anders en complexer is dan de betekenis van een woord.

Niettemin is wat tot nu toe omtrent woord en zin en hun onderlinge verhouding is opgemerkt, nog geheel onvoldoende om te verklaren waarom spreken en horen zulke succesvolle activiteiten zijn en ook waarom middels taal aan steeds wisselende communicatieve behoeften kan worden voldaan. Daarvoor moet ook nog aandacht geschonken worden aan het processuele aspect van taal dat even essentieel is als het entitatieve aspect.

Allereerst is het nodig om erop te wijzen dat in alle talen er *procédé's* zijn die de taalgebruikers ter beschikking staan om bepaalde gebieden van de woordenvoorraad systematisch uit te breiden. Zo kan men in het Nederlands ongelimiteerd composita vormen en laat ik eraan toevoegen: men vormt ze ook *ad libitum*, zoals door krantenlectuur gemakkelijk kan worden vastgesteld. Meestal zijn het eendagsvliegen, maar anders dan eendagsvliegen kan wat heden gemaakt en morgen vergeten is, overmorgen weer opnieuw worden gevormd. Daarnaast staat de creatieve, op een effect berekende nieuwvorming, zoals *mindscape* op basis van *landscape* of *Popemobile*, voor een bijzondere auto, onlangs door de paus in Duitsland gebruikt. Naast deze twee vormen van lexicale produktiviteit staat wat ik al eerder de syntactische produktiviteit noemde: de vrijheid om binnen de syntactische regels die bijvoorbeeld in het Nederlands voor de combinatie adjectief-substantief gelden, ieder lid van deze klasse der adjectiva met ieder lid van die der substantiva te verbinden tot een groep. En tenslotte is er dan ook nog de creatieve wijze waarop sprekers met de betekenis van bepaalde woorden kunnen omgaan. Produktiviteit en creativiteit *moeten* bestaan om de taalgebruikers in staat te stellen om verbaal aan nieuwe situaties het hoofd te bieden, nieuwe onderwerpen die zich aanbieden, te behandelen of om een nieuw inzicht te formuleren. Produktiviteit en creativiteit *kunnen* bestaan omdat er in taal ook gebondenheid is, die ervoor zorg draagt dat communicatie mogelijk blijft. Wij mogen in het Nederlands ieder adjectief met ieder substantief tot een groep verbinden, maar wij moeten er wel voor zorgen dat het vereiste syntactische schema daarbij in acht genomen wordt: *een vierkante cirkel*, in orde, maar niet *een*

cirkel vierkante of *vierkante een cirkel*; *een violet paard*, eveneens geen bezwaar, maar niet *een violette paard*, maar weer wel *het violette paard*. Het zijn nu echter deze produktiviteit en creativiteit, als het ware tot functioneren in staat gesteld door de obligate dwingende aspecten van de grammaticale en de fonologische structuur, die de taal die lenigheid verlenen waardoor zij opgewassen blijft tegen de variabele en steeds weer nieuwe eisen die de mens levend in een veranderende wereld, aan zijn taal stelt en stellen zal. Zij is een gewillig medium, wat overigens niet wil zeggen dat het formuleren van wat ons voor ogen zweeft, ons altijd makkelijk valt.

En hiermee heb ik, naar ik hoop, althans een indruk gegeven van een aantal algemene gezichtspunten die mijn taalbeschouwing beheersen, waarvoor ik kenmerkend acht een streven naar evenwichtigheid, en wel in die zin, dat ik tracht te vervallen noch in een exclusieve psychologische opvatting, noch in een uitsluitend sociale visie op taal. Deze hang naar evenwichtigheid uit zich ook in een streven voortdurend rekening te houden met twee geldige maar niet altijd gemakkelijk met elkaar te verzoenen gezichtspunten: het algemeen aanvaarde inzicht dat iedere taal enerzijds uitwerking is van een nog slechts zeer ten dele gekend universeel taalmodel, anderzijds een eigen systematiek vertoont, die zich nergens anders herhaalt. Het is thans de mode om zich speciaal met dit universele aspect te willen bezighouden en het individuele als bijkomstig af te doen. Daarbij laten velen zich verleiden door de vertrouwde traditioneel-grammaticale terminologie die voorbarig – want zonder uitgebreid onderzoek – een overdaad aan universaliteit suggereert. Ik ben evenwel ervan overtuigd dat wie zich op bepaling van het universele richt – en zulks blijft noodzakelijk – in iedere fase van zijn onderzoek geconfronteerd wordt met de individualiteit van iedere taalsystematiek en de specifieke opposities die deze systematiek beheersen.

III. DE ORGANISATIE VAN HET SEMANTISCH TAALASPECT

En thans, na deze algemene uiteenzetting, de semantiek. Wat zijn de onderscheidingen die hier moeten worden aangebracht?

Om deze vraag te beantwoorden is het allereerst nodig een minimum aan semantische termen te introduceren. Men kan in het licht van de diversiteit van de semantische bijdrage die de verschillende taalelementen in het taalgebruik leveren, niet alles afdoen met het ene woord *betekenis*. Als woord en zin semantisch verschillende grootheden zijn – en dit is niet te betwijfelen – dan is het praktisch om verschillende termen voor hun semantisch aspect in te voeren. *Betekenis* zal van nu af aan uitsluitend worden gebruikt voor het semantisch aspect van woorden, *zinsinhoud* voor dat van zinnen. Hier moeten nog twee termen aan worden toegevoegd, nl. *groepsinhoud* voor het semantisch aspect van woordgroepen, en tenslotte *waarde* voor het semantisch aspect van de aan het woord ondergeschikte,

systematisch optredende taalmomenten die men morfemen noemt, en waarvan *-tje* in *spelertje* een Nederlands voorbeeld is. Het gaat hier dus om aan bepaalde taalelementen toekomende semantische aspecten; dat wordt hier nog eens met nadruk gesteld om te verhoeden dat de term zinsinhoud verkeerd wordt begrepen. De zinsinhoud als input voor het proces van inference dient steeds te worden onderscheiden van het eindresultaat van het interpretatieproces.

De fundamentele positie die het woord inneemt, maakt het noodzakelijk, eerst de woordbetekenis in beschouwing te nemen. Het eerste dat men dan constateert is dat niet alle woorden semantisch over één kam kunnen worden geschoren. Binnen de woorden moeten ten minste vijf verschillende semantische typen worden onderscheiden. In alle talen bestaat een duidelijk contrast tussen appellativa of noemende woorden (Nennwörter) enerzijds, en deiktische woorden anderzijds. Wat de appellativa semantisch doen is, dat zij de taalgebruikers een oriëntatie in en een cognitieve toegang bieden tot de wereld waarin zij leven, terwijl de deiktische woorden spreker en hoorder oriënteren in relatie tot het op een bepaald moment in een bepaalde situatie gesprokene. Hun linguïstische organisatie is verschillend: de appellativa zijn morfologisch gestructureerd in open klassen: de deiktische woorden – waartoe de pronomina behoren – in principe in gesloten stelsels van meestal zeer beperkte omvang.

De appellativa, om mij eerst maar hiertoe te bepalen, zijn de woorden waarmee men zich in de semantiek het meest heeft beziggehouden. Semantiek was lange tijd niet anders dan meest historische studie van woordbetekenissen, waarbij het hoofdzakelijk de nomina waren waar de belangstelling naar uitging. Semantische studies van verba of adjectiva zijn relatief zeldzaam. Fundamentele studies van deixis bestaan slechts sinds Bühler (1934). Hierdoor heeft men voor de semantische diversiteit van het woordgereedschap dat een spreker ter beschikking staat, onvoldoende oog gehad, te voorbarig aannemend dat wat voor de nomina leek te gelden ook wel voor de overige woorden gold.

Appellativa zijn overal op morfologische en syntactische grondslag georganiseerd ten minste in twee stelsels, ieder gekarakteriseerd door een per taal in principe verschillend aantal categorieën die in een formeel-semantische oppositie tot elkaar staan. Deze stelsels zijn die der substantiva en die der verba. In tal van talen vormen de adjectiva een derde stelsel, òf op zichzelf staand naast beide andere, ofwel onderdeel uitmakend hetzij van de substantiva, hetzij van de verba. Het semantisch onderscheid tussen nomina en verba te definiëren in algemene zin, buiten een individuele taal om, is een hachelijke zaak, maar het lijkt toch, dat de basis voor dit onderscheid al door Sapir in 1921 is aangegeven, toen hij schreef: *There must be something to talk about and something must be said about the subject of discourse once it is selected* (Sapir 1921: 126); nomina zijn bij uitstek geschikt voor de eerste rol, verba voor de tweede.

De morfologisch-syntactische structurering waarover wij het hier hebben, houdt een systematisch semantische structurering in, hoe moeilijk deze – naar ik uit eigen ervaring weet – ook te attraperen is. Niettemin staat de linguïstiek hier voor een opgave die zij in principe aankan, en wel omdat het hier om stelsels gaat van categorieën die in oppositie tot elkaar staan. Het gaat hier om een grammatische systematiek, die nog binnen het obligate gebied van de taalstructuur ligt.

Deze morfologische structurering van de appellativa raakt echter hun lexicale semantische aspect betrekkelijk weinig. En het is hier dat het semantisch descriptieve probleem veel groter is. Laat ik dit aan een voorbeeld illustreren.

Als men de lexicale betekenis heeft gedefinieerd als gebruikskennis gebonden aan woorden, dan kan men vaststellen dat zonder enige gebruikskennis omtrent noemende woorden communicatie middels taal niet mogelijk is. Een taal leren impliceert verwerving niet alleen van grammaticale vaardigheden, maar ook van kennis van woorden. Als iemand mij vraagt: *Heb je in Wenen nog de Lippizaner gezien?*, dan is de vraag voor mij eigenlijk niet te beantwoorden als ik niet weet wat *Lippizaner* is. Hoogstens zou ik, als ik mijn onkunde omtrent *Lippizaner* niet wil laten blijken, ontkennend kunnen antwoorden, bijvoorbeeld op grond van de overweging dat ik mij niet kan herinneren in Wenen iets gezien te hebben dat die mij onbekende naam droeg. Wat ik dan van de vraag begrepen heb, is dat de spreker informatie verlangde omtrent iets dat mij onbekend is, iets dat men blijkbaar als bezoeker van die stad vaak gaat zien. Maar wil er van een werkelijk antwoord sprake zijn, dan moeten spreker en hoorder een zekere kennis omtrent *Lippizaner* delen. Daaruit volgt echter nog geenszins dat begrijpen eerst optreedt als spreker en hoorder *volledig dezelfde* kennis hebben met betrekking tot *Lippizaner*. De vraagsteller weet misschien dat het om witte hengsten gaat die in de Spaanse rijsschool afgericht worden, en dat deze paarden als zwarte veulens geboren, eerst later wit worden, dat ze regelmatig in voorstellingen optreden, en zo meer. Ik van mijn kant behoef als hoorder evenwel voor de beantwoording van de vraag slechts vaag te weten dat *Lippizaner* verwijst naar paarden waar men in Wenen naar gaat kijken. Dit simpele gebruiksgeval is voldoende om een aantal veronderstellingen af te wijzen die in vele studies zonder argumentatie worden gemaakt. In de eerste plaats is er geen grond voor de veronderstelling dat de betekenis van appellativa een vast gegeven is, voor alle leden van de taalgemeenschap identiek. Integendeel: verschillende taalgebruikers kunnen een woord kennen en het ook gebruiken, zonder dat dit kennisgelijkheid vereist. In de tweede plaats is er geen reden om te veronderstellen dat zelfs voor één en dezelfde spreker de betekenis van een appellativum constant zou zijn. Integendeel: zij kan groeien, zij kan ook bijv. op latere leeftijd afnemen. En in de derde plaats is er ook geen reden om te veronderstellen dat verschillende taalgebruikers over

dezelfde appellativa de beschikking hebben. Ook hier geldt dat uitbreiding van het individuele taalbezit mogelijk blijft. Tegenover deze individuele verschillen staat echter op één punt noodzakelijke gelijkheid. Wil verstaan volgen, dan is het noodzakelijk dat spreker en hoorder iets delen. Dat iets omvat met betrekking tot het woord *Lippizaner*, dat beiden tenminste weten: niet slechts dat er in Wenen zeer bijzondere paarden bestaan, maar ook dat men met *Lippizaner* over deze dieren spreekt. Anders gezegd – en Reichling heeft dat in zijn laatste publikatie in 1970 nog benadrukt – deze minimale kennis sluit altijd in: kennis met betrekking tot de klankvorm. Het is dit gegeven dat maakt dat *Lippizaner* één woord is: verschillende sprekers met verschillende gebruikskennis gebruiken niettemin één en hetzelfde woord; in verschillende gevallen van gebruik met verschillende gebruikskennis gehanteerd, bewaart het woord zijn identiteit.

Als het hier opgemerkte inderdaad de situatie omtrent de betekenis van appellativa juist karakteriseert, dan kan men niet anders dan de conclusie trekken dat extrapolatie van onze ervaring, opgedaan bij de grammaticale beschrijving, ons hier maar weinig helpen kan. Het semantisch onderzoek van deze appellativa zal eigen wegen moeten gaan. Uitgangspunten daarbij zijn drie gegevens, nl. (1) de identiteit van het woord die bewaard blijft in verschillend gebruik, (2) het dynamische, open karakter van de woordbetekenis, (3) de individuele verschillen in gebruikskennis tussen taalgebruikers onderling. Onderzocht moet nu worden in hoeverre en op welke wijze de betekenis gestructureerd is en hoe zij in het gebruik functioneert. De ervaring van de lexicografen die tenslotte grote hoeveelheden teksten door hun handen laten gaan, en de informatie in bestaande lexica opgeslagen, mag daarbij zeker niet worden genegeerd, al moet men bedenken dat lexicografen overwegend beoefenaars van toegepaste taalkunde zijn met maar zelden belangstelling voor fundamentele vragen. Bovendien is het maken van trefwoorden iets anders dan wat mij hier voor ogen staat. Het schijnt mij toe dat voorts het begrip *aanvangsbetekenis* niet gemist kan worden, d.w.z. dat wat bij *Lippizaner* het minimum was dat aanwezig moet zijn, wil men middels dit woord communicatief opereren. Het is voorts moeilijk te ontkennen dat deze *aanvangsbetekenis* bij tal van woorden reeds in enkele, soms in vele verschillende richtingen zich heeft uitgebouwd en vertakt. Het beeld dat Schmidt gegeven heeft van de betekenis van het Duitse woord *grün*, vormt daar een zekere illustratie van (Schmidt 1966: 27). De taalgebruiker kan nu zelf creatief doorgaan in deze richtingen, zoals ik heb getracht te laten zien in mijn korte studie van het Engelse woord *nation*, waarvan ik de betekenisontwikkeling gevolgd heb binnen een korte tekst (Uhlenbeck 1967). Van de hoorder wordt dan verwacht dat hij gegeven de informatie die de tekst zelf hem biedt en de extra-linguale kennis die hij heeft, de spreker of schrijver daarbij kan volgen. Ik heb nu de verwachting dat deze uitbouwtechnieken of -strategieën die de spreker toepast op de door hem gekende woorden, en die de hoorder

bij zijn interpretatie volgt, beperkt in aantal zullen blijken te zijn. Temeer dringt deze gedachte zich op, omdat het bekend is dat bij de appellativa bepaalde, duidelijk van elkaar onderscheiden, vormen van betekenis-toepassing mogelijk zijn: de gewone, of om de Reichlingse term te gebruiken: de conjuncte vorm, die zich voordoet wanneer iemand met *auto* praat over zijn Dafje; de metaforische, wanneer anderen dan de eigenaar, met *wieg* spreken over diens Daf; de suppositionele, bijvoorbeeld wanneer iemand zegt: *daf rijmt op gaf*; en tenslotte de conceptuele, wanneer een spreker middels een bepaalde definitie de betekenis vast legt voor bepaald toekomstig gebruik. Ook hier hebben wij als het ware bepaalde technieken, bepaalde manieren van omgaan met de betekenis, die in principe mogelijk zijn bij alle appellativa.

Wat de onderlinge betrekkingen van de appellativa betreft – afgezien van morfologische structurering – ik geloof niet dat men veel verder kan gaan dan aan te nemen wat ik een zwakke structurering heb genoemd. Daarmee bedoel ik dat men niet verder kan gaan dan dat er uitsluitend oppositie tussen hen bestaat in die zin, dat geen twee appellativa ooit dezelfde betekenis hebben. Steeds ziet men nl. het verschijnsel, ook historisch, van semantische differentiatie. Het is alsof volstrekte semantische identiteit niet wordt geduld. Nogal sceptisch sta ik tegenover de verschillende veldtheorieën die sedert de dagen van Jost Trier zijn ontwikkeld. De moeilijkheid is steeds gelegen in het begrip „semantisch domein”, dat deze theorieën nodig hebben, wat altijd een linguïstisch gezien arbitraire inperking inhoudt van wat men als betekenis in de beschouwing wil toelaten. Men zou kunnen zeggen: men analyseert systemen van termen, geen betekenissen. Ik kan hier niet verder op ingaan en moet verwijzen naar wat ik opgemerkt heb over de Javaanse verwantschapsterminologie, die bij linguïstische analyse van alle in aanmerking komende woorden, geenszins de fraaie ordening aan de dag brengt die sommige onderzoekers ons voor ogen weten te toveren (Uhlenbeck 1976).

De deiktische woorden vervullen semantisch een geheel andere rol dan de appellativa. Met Bühler kan men de deiktische woorden signalen noemen, ter onderscheiding van de appellativa, die symbolen zijn, daarmee tot uitdrukking brengend dat deiktische woorden descriptief leeg zijn: het zijn om Jespersens term te gebruiken: *shifters*. Een woord als *ik* zegt niets over de spreker, maar wijst hem alleen aan. Even later duidt *ik* de persoon aan die zojuist als hoorder optrad en waarnaar eerst met *jij* verwezen werd. Van de term „pronomina” die vanouds in gebruik is voor deze woorden, althans voor een deel van hen, gaat de verkeerde suggestie uit dat het woorden betreft die voor nomina in de plaats treden; het gaat hier evenwel niet om een afgeleide, maar om een *eigen* wijze van betekenen die van die der appellativa kwalitatief verschilt. Deze deiktische woorden zijn geraffineerd functionerende taalelementen, juist door het feit dat ze zich niet aan bepaalde objecten als het ware hechten, en ze zijn daarom

moelijk te leren. Zij krijgen hun bepaling steeds opnieuw in het individuele geval van taalgebruik. Ik herinner mij dat toen mijn dochtertje na 3 ½ jaar internering voor het eerst moest leren leven met de aanwezigheid van een vader, zij moeite had om met gelijkmoedigheid te aanvaarden dat niet zij alleen maar *ik* was, maar dat dit woord nu door een tweede persoon tegen haar moeder werd gebruikt. De onthechting die voor goed gebruik van *ik* vereist is, had zich nog niet bij haar voltrokken.

De deiktische woorden zijn altijd in een systeem verenigd. Het gaat om een klein aantal woorden, soms ook woorddelen, dat moeilijk uitbreidbaar is, hetgeen ons niet verrast, gezien de beperkte onderscheidingsmogelijkheden die de spreek situatie biedt. Zij zijn in principe in termen van oppositionele verhoudingen te beschrijven, waarmee overigens niet gezegd is dat dit een eenvoudige aangelegenheid zou zijn, zoals door recent werk van Kirsner (1980) met betrekking tot de Nederlandse demonstrativa opnieuw is gebleken. Bühler heeft in zijn Sprachtheorie (1934) verschillende zgn. *Zeigarten* onderscheiden die bij de deiktische woorden mogelijk zijn. Het eigen karakter van deze woorden wordt hierdoor nog onderstreept. Niet ieder deiktisch woord wijst in het gebruik op een gegeven in de spreek situatie of naar een persoon direct of indirect bij het gesprokene betrokken. Er is ook het anaforische wijzen, waarbij het wijzen geschiedt vanuit het gesprokene zelf, nl. naar wat aan het gesprokene voorafgaat dan wel wat erop zal gaan volgen. Ook – en dat rekt Bühler tot de anaforische *Zeigart* – kunnen woorden in het gesprokene zelf verwijzen naar bepaalde andere woorden in de zin. Hierin ziet hij de rol van pronomina relativa.

Door hun enge binding met de spreek situatie zijn deiktische woorden sociaal gevoelig, in die zin dat bij hen veelvuldig substitutiemogelijkheden bestaan van typen als *uw dienaar*, *uwe hoogheid*, om uitdrukking te geven aan subjectief door de spreker aanwezig geachte of werkelijk bestaande sociale verschillen tussen de direct bij de spreekhandeling betrokkenen. Sommige talen gaan hierin zeer ver.

Een derde universeel semantisch woordtype wordt gevormd door de eigennamen. Omtrent de betekenis van eigennamen zijn talrijke, vaak tegengestelde, standpunten verdedigd. Zo was Russell de mening toegedaan dat eigennamen in het geheel geen betekenis hebben, terwijl daarentegen Bréal, Sweet, en Jespersen van oordeel waren dat zij een oneindig rijke betekenis, of in ieder geval meer betekenis bezitten dan de appellativa. Als men genereus wil zijn, dan kan men misschien erkennen dat deze tegengestelde opvattingen toch een juist inzicht gemeenschappelijk hebben, nl. dat eigennamen semantisch anders zijn dan zowel appellativa als deiktische woorden. Van de deiktische woorden zijn zij onderscheiden doordat zij niet wijzen in relatie tot een geval van taalgebruik. Van de appellativa doordat zij descriptief leeg zijn: het zijn – zou men met Sørensen (1963) kunnen zeggen – woorden met individuele

betekenis, met behulp waarvan wij naar bepaalde personen verwijzen.

Hoewel eigennamen weinig door linguïsten zijn bestudeerd – naamkunde is een afzonderlijke discipline die echter overwegend historisch is georiënteerd – kan men toch vaststellen dat de eigennamen, hoewel transpositie naar nomina plaatsvindt en er ook syntactisch duidelijke overeenkomsten bestaan met nomina (*Henriette was gisteren weer echt de oude Henriette*), als klasse een eigen structurering vertonen, die vaak samenhangt met praktijken van naamgeving en in het algemeen met de sociale structuur van de samenleving, zoals ik met betrekking tot de systematiek der Javaanse eigennamen heb laten zien (Uhlenbeck 1969).

Over het vierde type moet ik kort zijn; het zijn die woorden die alleen in combinatie met andere woorden in de zin voorkomen en traditioneel met de termen „conjunctie” en „prepositie” worden aangeduid. Het gaat hier om relatie leggende woorden, wier optreden in de zin aan strikte positionele regels lijkt gebonden. Zij zijn allerminst descriptief leeg. Zij delen met de deiktische woorden dat zij gesloten klassen vormen van beperkte omvang. Ik bezit te weinig descriptieve ervaring van deze woorden om hier meer over hen in algemene zin te kunnen zeggen.

Tegenover deze vier typen staat één marginaal soort woorden: de interjecties, exclamaties en bepaalde klanknabootsingen, waarbij zich adhortatieven tot mens en dier gericht, verwensingen e.d. aansluiten. Het zijn woorden die wel *mi-mots*, *mi-phrases* worden genoemd; het lijkt of de grens tussen woord en zin hier vervaagt. Hun valentie is zero. Zij vertonen voorts tal van bijzondere fonische eigenaardigheden die zich elders in de betrokken taal niet voordoen. Zij zijn taalgebonden: een haan doet *kukeleku* bij ons, maar dezelfde haan doet *cocorico* bij de Fransen en *kukuk-kluruk* bij de Javanen. Men lacht wel om de zin *Aha, s'écria-t-il en portugais*, maar de zin is nog niet zo slecht, als men maar aanneemt dat Dumas père die dit schreef heeft willen zeggen dat de betrokken persoon in werkelijkheid de Portugese tegenhanger van het Franse *aha* heeft geuit. Bij deze elementen gaat de onderlinge structurering die van een lijst niet te boven, maar de afgrenzing tegenover de rest van de woordenschat is onmiskenbaar. Hun semantische waarde is duidelijk geopponeerd aan die der appellativa. Zoals Karcevski in zijn studie van de interjectie lang geleden heeft opgemerkt: *elles se meuvent sur le plan non conceptuel du langage lequel s'oppose par là à tous les autres plans sémiologiques* (Karcevski 1941: 61).

Men zou aan deze lijst van semantische woordtypen wellicht nog een zesde, nl. dat der telwoorden, kunnen toevoegen, en hier zijn ook wel argumenten voor, maar of men hiertoe moet overgaan of niet, de conclusie mag toch al getrokken worden, dat iedere spreker van welke taal ook, over verschillende semantische eenheden beschikt waarmee hij verschillend kan handelen. Hij kan zich tevreden stellen met het toepassen van de woorden die hij kent, maar ook creatief gebruik is mogelijk. Wát hij doet, hangt af van zijn inventiviteit en zijn instelling; er zijn nl. verschillende typen

sprekers: de conservatieven, degenen die zich maar liefst houden aan het bestaande, en: degenen die meer avontuurlijk met hun taal durven om te gaan en het nieuwe niet schuwen. Er bestaan ook verschillen in de normen die er in een samenleving op dit punt bestaan.

Na dit korte overzicht van het woord en zijn semantische diversiteit, is het thans zaak naar de syntaxis over te gaan, wat inhoudt dat woordgroepering en zinssegmentatie, en hun semantische rol, aan de orde komen. De verbinding ad hoc in de zin van woorden tot groepen en deze weer tot grotere gehelen, is een verschijnsel dat aantoonbaar universeel is. De verklaring hiervoor is een dubbele, nl. een externe en een interne. De externe verklaring is, dat door de woordgroepering werkelijk talloze taaleenheden ad hoc worden gevormd die allerlei zaken kunnen noemen waarvoor geen afzonderlijke woorden behoeven te bestaan. De woordenschat kan daardoor voor de spreker redelijk beperkt blijven: met weinig woorden kan men door deze syntactische technieken veel: *het lieve meisje met de rode roos in haar haar*; onze geheugencapaciteit wordt zo niet te zwaar belast. De interne verklaring ligt in de semantische gevolgen die groepering van woorden tot grotere gehelen heeft. Men mag zeggen dat de syntaxis de dienaar is van het semantische en haar komt dan ook geen centrale plaats toe. Groepering van woorden houdt in, dat de betekenissen van de in een groep verenigde woorden op elkaar betrokken moeten worden: dat heeft tot gevolg precisering en bepaling. Anders gezegd: deze groepering houdt de beweeglijkheid van de woordbetekenis wat in toom. Ik zeg met opzet *wat*, want er is voor de hoorder vrijwel altijd nog extralinguale kennis nodig om tot de juiste interpretatie te geraken. In de groep *de groene hagedis* zal *groene* vaak moeten worden opgevat als „met een groene kleur”, maar *groene* = „onervaren” is toch niet geheel uitgesloten. Het klassieke voorbeeld is hier overigens *the shooting of the hunters*, waarvan nu gelukkig velen met mij zijn gaan inzien dat zo’n syntactische constructie geen ander voorschrift bevat dan dat de in de constructie verenigde woorden semantisch op elkaar moeten worden betrokken; wat de gevolgen daarvan zijn, hangt af van de individuele betekenissen en van extralinguale informatie.

Het ligt voor de hand aan te nemen dat het semantisch resultaat van de groepering in algemene zin bepaald wordt door de vraag tot welk semantisch type de tot een groep verenigde woorden behoren: appellatieven onderling verbonden, leveren een ander resultaat dan een appellatief met een deiktisch woord of een combinatie van twee deiktische woorden. Van deze drie lijken de eerste twee universeel, de derde niet. In het Javaans kan men *aku kene iki*: *ik hier deze* en *kowe kono iku*, *jij daar die* vormen, combinaties van drie pronomina die echter niet meer doen dan elkaar versterken: een duidelijk ander en naar het lijkt minder belangrijk semantisch resultaat dan de combinatie van een deiktisch woord met een appellativum, een combinatie met een maximaal semantisch rendement, zou men kunnen zeggen.

Tegenover de woordgroepering staat de zinssegmentatie: het geleden van de zin in segmenten die ieder, evenals de zin zelf, uit een musische en een fatische component bestaande, een rol vervullen bij de presentatie van de cognitieve informatie. Een voorbeeld vormt de uit drie segmenten bestaande Franse zin, afkomstig van de Amerikaanse fysicus Robert Oppenheimer: *La recherche, quand elle s'arrête, elle meurt*, die inhoudelijk nauwelijks verschilt van het vlakke, nuchtere *La recherche meurt, quand elle s'arrête*, maar die door zijn gebroken structuur met *la recherche* als duidelijk beginaccordeo, emotioneler en indrukwekkender deze inhoud presenteert, beter ook dan *Elle meurt, la recherche, quand elle s'arrête*. De segmenten, syntagmatisch in de zin functionerend, zijn gekenmerkt door positionele vrijheid: de Franse zin, zojuist genoemd, laat alle zes mogelijke permutaties van de segmenten toe. In dit opzicht bestaat er duidelijk contrast met de woordgroepering, die juist door het principe van vaste ordening beheerst wordt. Semantisch gebeurt er bij segmentatie ook iets geheel anders. Zij betreft de zinsinhoud en niet de groepsinhoud. Deze zinsinhoud kan als het ware op verschillende wijzen worden gemoduleerd. De spreker kan op het laatste moment nog iets toevoegen als hij misverstaan vreest; hij kan ook segmenten invoegen, steeds intonatieel onderscheiden van de segmenten die voorafgaan en volgen. Kortom: hij beschikt over verschillende strategieën om de zinsinhoud te presenteren.

Via het woord, de woordgroep en de zinssegmentatie zijn wij dan tenslotte gekomen bij de zin en de zinsinhoud, waarvan men de complexiteit pas ten volle kan beseffen als men de veelsoortige informatie analyseert die de hoorder uit de musische zinscomponent afleidt. Het gaat hier in de eerste plaats om personale en emotioneel-affectieve en ook sociale informatie. Het is opvallend hoe trefzeker op basis zelfs van een flard van een zin, opgevangen in het voorbijgaan, een diagnose omtrent de sociale positie van de spreker kan worden gesteld. Daarnaast geeft de organisatie van de musische component ook aanwijzingen over wat de zin aan nieuwe informatie bevat en wat de spreker beschouwt als met zijn hoorder gedeelde informatie. Van semantisch gezichtspunt moet erop worden gewezen dat de musische middelen, hoe rijk ook aan informatie, niet op precies dezelfde wijze semantisch functioneren als de woorden en woordgroepen. Maria Schubiger heeft laten zien dat er in het Duits woordjes zijn als *eben* en *doch*, die een functie vervullen die elders door intonatiele middelen wordt vervuld (Schubiger 1965). Toch blijft er verschil: wat semantisch aan woorden is gebonden, is scherper omlijnd en meer vastgelegd dan het intonatiele. Dit kan men ook constateren bij de onderscheiding oude : nieuwe informatie. Geschiedt dit met intonatiele middelen, dan blijft dit vager, moeilijker te attraperen, dan wanneer deze onderscheiding door syntactische formatieven wordt geregeld, zoals in sommige talen geschiedt.

IV. SLOTCONCLUSIES

Het beeld dat ik dit uur van de organisatie van het semantisch aspect heb trachten te geven, is noodzakelijkerwijs globaal, maar het is naar ik hoop voldoende om te begrijpen hoe taal door en door semantisch is. De structurele taalkunde is begonnen – om verklaarbare redenen – met de studie van de fonemen, d.w.z. van eenheden die zelf geen semantisch aspect vertonend, slechts bijdragen tot een betekenis-dragende vorm. Dat heeft voor bijna een halve eeuw de richting van de taalkunde bepaald. Bij de kleinste eenheden van de taal beginnend, eenheden die slechts een betrekkelijk ondergeschikte rol vervullen in taal en taalgebruik, heeft men aangenomen dat de taal in haar geheel langs dezelfde lijnen is gestructureerd als het foneemstelsel. Mede daardoor kon de semantiek niet in haar eigen licht worden gezien, ondanks veelbelovende aanzetten daartoe in Europa in de dertiger jaren, die echter door de wereldoorlog werden afgebroken.

Een tweede conclusie die zich opdringt is, dat het semantisch aspect een grote diversiteit vertoont. Niet alleen moeten vier soorten informatie worden onderscheiden, maar bovendien is de wijze van betekenen niet gelijk voor de verschillende taaleenheden. Daarenboven is er dan nog de factor van de extralinguale informatie, die op nog verre van duidelijke wijze op de linguale informatie aangrijpt.

Een derde conclusie is dat het semantisch taalaspect deels duidelijk gestructureerd is, nl. overal waar het functioneert binnen morfologische stelsels en daar waar het gaat om woorden die tot een gesloten grammatische categorie behoren. Daarnaast staat echter het lexicale semantische aspect der appellativa, waar gezien het open en beweeglijk karakter dat het semantische hier heeft, op zijn best bepaalde algemene strategieën zullen kunnen worden gevonden.

Een vierde en laatste conclusie is, dat onze kennis van het semantische nog beperkt is. Daarin kan slechts verandering komen als een meer evenwichtige verhouding ontstaat tussen theorie en feit, en men afziet van werkwijzen die men bijv. in recente studies van de metafoor nog vindt toegepast, waarin vele tientallen bladzijden beschouwing gedragen worden door de analyse van slechts enkele metaforen (zie bijv. Ricoeur 1978).

Alleen door empirisch onderzoek op ruime schaal en ook, misschien wel vooral, van literaire teksten, zullen wij dichter komen tot begrip van hoe sprekers en schrijvers met het semantische omgaan. Nu de taalkunde zich gelukkig weer is gaan richten op de bestudering van mondeling en schriftelijk taalgebruik in tal van talen, is er hoop dat Weinreichs pessimisme van 1960 in de naaste toekomst zal kunnen plaats maken voor een zonniger visie.

BIBLIOGRAFIE

- Bartsch, R. and Th. Vennemann (1972) *Semantic Structures*. Athenäum-Verlag, Frankfurt/Main.
- Bühler, K. (1934) *Sprachtheorie*. Fischer, Jena.
- Chomsky, N. (1975) Form and Interpretation. *Linguistic Analysis* 1, 75–109.
- Ducrot, O. (1972) *Dire et ne pas dire*. Hermann, Paris.
- Godel, R. (1957) Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure. Droz, Genève.
- Gross, M. (1975) On the relations between syntax and semantics. In: Keenan, E.L. (ed.) *Formal semantics of natural language*, 389–405. Cambridge University Press, Cambridge.
- Jacob, A. (1976) *Introduction à la philosophie du langage*. Gallimard, Paris.
- Joos, M. (1950) Description of language design. *The Journal of the Acoustical Society of America* 22, 701–708.
- Karcevski, S. (1941) Introduction à l'étude de l'interjection. *Cahiers Ferdinand de Saussure* 1, 57–75.
- Katz, J.J. and J. Fodor (1963) The structure of a semantic theory. *Language* 39, 170–210.
- Kempson, R. (1975) Presupposition and the delimitation of semantics. *Cambridge Studies in Linguistics* 15, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kempson, R. (1977) *Semantic theory*. Cambridge Textbooks in Linguistics 4, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kirsner, R.S. (1980) The problem of presentative sentences in modern Dutch. *North-Holland Linguistic Series* 43, North-Holland Publishing Co., Amsterdam.
- Kutschera, F. von (1975) Partial interpretations. In: Keenan, E.L. (ed.). *Formal semantics of natural language*, 156–174. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lyons, J. (1978) Basic problems of semantics. *Proceedings of the 12th International Congress of Linguists*, 13–21.
- Pos, H.J. (1939) *Phénoménologie et linguistique*. *Revue Internationale de Philosophie* 1, 354–365.
- Reichling, A. (1970) Wat wel in Van Dale staat. *Onze Taal* 39, nr. 11 en 12.
- Ricoeur, P. (1978) *The rule of metaphor*. University of Toronto Press, Toronto.
- Ryle, G. (1953) Ordinary language. *The Philosophical Review* LXII, 167–186.
- Sapir, E. (1921) *Language*. Harcourt-Brace, New York.
- Schank, R. and R. Abelson (1977) *Scripts, plans, goals and understanding*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale, New Jersey.
- Schmidt, W. (1966) Lexikalische und aktuelle Bedeutung. *Schriften zur Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 7, Akademie-Verlag, Berlin.
- Schubiger, M. (1965) English intonation and German modal particles. A comparative study. *Phonetica* XII, 65–84.
- Siertsema, B. (1972) De linguïstische status van J.L. Austin's „performatives” en hun verwanten. *Forum der Letteren* 13, 11–31.
- Sørensen, H.S. (1963) The meaning of proper names. G.E.C. Gad, Copenhagen.
- Strawson, P.F. (1950) On referring. *Mind* LIX, 320–344.
- Strawson, P.F. (1971) Meaning and truth. In: *Logico-Linguistic Papers*. Methuen, London.
- Uhlenbeck, E.M. (1967) Language in action. To Honor Roman Jakobson III, 2060–2066.
- Uhlenbeck, E.M. (1969) Systematic features of Javanese personal names. *Word* 25, 321–335.

- Uhlenbeck, E.M. (1976) Javanese kinship and forms of respect. *Archiv Orientalni* **44**, 253–266.
- Uhlenbeck, E.M. (1978) On the distinction between linguistics and pragmatics. In: Gerver, D. and Sinaiko, H.W. (eds.) – *Language interpretation and communication*, 185–198. Plenum Press, New York/London.
- Vasiliu, E. (1978) Basic problems of semantics. *Proceedings of the 12th International Congress of Linguists*, 28–30.
- Weinreich, U. (1963) On the semantic structure of language. In: Greenberg, J.H. (ed.) – *Universals of language*, 114–171. M.I.T. Press, Cambridge, Mass.
- Winograd, T. (1977) On some contested suppositions of generative linguistics about the scientific study of language. *Cognition* **5**, 151–179.